

ÚVODNÍ POZNÁMKA

Ač bylo naším původním záměrem důkladněji reflektovat populismus v právu (obsahová analýza zákonodárné iniciativy, právní instituty blízké populismu), resp. uvažovat o propojení mezi populismem a právem v určitém rámci, nakonec se sezvaní autoři věnují spíše onomu rámci s určitými přesahy k právu (pojetí vlády práva v měřítku národním i mezinárodním; populismus ve změnách ústavního pořádku, spojený s nutností specifické definice uživatelského pojmu; reakce parlamentních procedur na nástup populistických stran; právní regulace vnitrostranické demokracie bránící etablování pozice populistického vůdce; právní základ občanského vzdělávání jako prevence populismu). Více než o právo tak tu jde o demokratický právní stát a o jeho poměr k populismu, potažmo o poměr populistů k demokratickému právnímu státu. Víceméně se shodujeme v tom, co populismus je, ne vždy se shodujeme, čím nám je, či být může. V tom se promítá rozdílný vztah ke společenskému *statu quo* i k současné podobě liberální demokracie; a možná i chápání svého vlastního místa ve světě. Kniha je tak na konci procesu vzniku jiná, než se na jeho počátku zdálo, snad i tak je zajímavá a – doufejme – přínosná.

Texty jsme vzájemně četli a namnoze připomínkovali. Za pomoc při přípravě rukopisu pro tisk autoři děkují pomocným vědeckým silám katedry politologie a sociologie Jakubu Drahorádovi, Jakubu Stádníkovi a zejména Martině Babíčkové.

Jan Kysela
za autorský kolektiv

POPULISMUS A PRÁVO, POPULISMUS V PRÁVU: PRŮNIKY, STŘETY, MÍJENÍ¹

Jan Kysela

Poslední léta se dají označit za dobu, v níž se daří populismu i jeho akademické reflexi. Knihami a články o nejrůznějších aspektech a regionálních mutacích (globálního) populismu by už bylo dozajista možné naplnit pořádně fortelnou knihovnu. Ač nemáme pocit, že by většina z nás byla na nepřítel velké ploše jednotlivých kapitol schopna něčím významným přispět k probíhající kvalifikované politologické diskusi, jež má navíc složku empirickou i normativní, přesto máme za to, že existuje úhel pohledu, jenž stojí za připomenutí i v takovéto knížce. Tím úhlem pohledu je perspektiva právní, zejména ústavněprávní, tedy vymezení vztahu populismu a práva jako normativního řádu, včetně institucí jej vytvářejících a prosazujících, jakož i projevování se populismu v něm. Předcházet mu musí přinejmenším pokus o vymezení populismu (co je to) a jeho znaků (čím se projevuje). Následující stránky slouží především nastínění kontextu dalších kapitol a úvah.

I. Populismus jako politický styl aneb o elitách, vůdcích a lidu

Populismus odkazuje k lidu. To však dělá i demokracie, jež je jednoduše označována za vládu lidu, případně za vládu lidu, lidem a pro lid. Má nějaký význam odlišování lidu populistů (*populus*) a lidu demokratů (*demos*)? Dalo by se tímto odlišením vysvětlit to, že populismus má v češtině pejorativní přídech, zatímco demokracie už poměrně dlouho přídech pozitivní? Je v důsledku toho demokrat odvolávající se na lid hrdina, zatímco populistka odkazující k lidu spíše padouch? V jiných jazycích možná takové konotace nenacházíme, zdá se mi však, že v češtině se o pozitivním populismu mluvit nedá. Alespoň za předpokladu, že chceme pojmu populismu uchovat relativně určitý význam. Dozajista však lze akceptovat část jeho kritiky a užít

¹ Za kritické a velmi užitečné připomínky k textu děkuji Tomáši Friedelovi, Janě Ondřejkové, Radku Píšovi a Ondřeji Preussovi.

ji ke zvýšení citlivosti a vnímavosti systému, v němž žijeme, jak se ještě pokusím ukázat.

1.1 Hledání znaků populismu

Demokracie určuje lid jako zdroj moci, vykonavatele moci vybírá z lidu, blaho lidu považuje za účel vlády, základním pravidlem rozhodování je pro ni pravidlo většinové, jelikož vychází z rovnosti lidí. Netvrdí nicméně, že většina je neomylná a dokonalá, ba ani, že většina má nutně rozhodovat o všem, co se sféry vládnutí týče, natožpak o čemkoliv, co prostor vládnutí přesahuje. Alespoň tehdy, jde-li o demokracii moderní, západní, liberální, již v kontextu právním obvykle opisujeme jako demokratický právní stát, tedy demokracii omezenou (a chráněnou) právem ve smyslu formálním, procedurálním i substantivním: vládne se především formou zákona přijatého v náležitém procesu a s respektem k fundamentálním hodnotám daného právního řádu. Jelikož jde navíc zásadně o demokracii reprezentativní, inkorporuje prvek výběru, ideálně těch nejlepších z nás (*aristoi*), svého druhu elit. Také proto *Bernard Manin* označuje reprezentativní vládu za smíšenou ústavu našich časů,² na rozdíl od čisté demokracie starověkých *poleis*, v níž víceméně neomezeně vládne (aktuální, faktický) lid na svých shromážděních.

Naproti tomu populista nepracuje primárně se z(a)měnitelnou většinou a menšinou lidu, a vlastně ani s jednotlivci, nýbrž spíše se dvěma antagonistickými tábory: skutečným, autentickým lidem, či možná Lidem, těmi dole, pojímanými ovšem jako monolit, proti němuž stojí elity, ti nahoře, jako další monolit. Nejde tedy ani tak o formování v čase se měnící většiny, ale o to, popřát sluchu lidu, který jako by byl statickou homogenní entitou, mýtickou kolektivitou, se společnými zájmy a přáními, jež jsou mírou hodnot. Demokrat může ve volbách prohrát, protože relevantní většina si vybrala někoho jiného. Propříště je otevřena možnost jeho vítězství. Prohraje-li však populista, zavání to prohrou lidu, a k té může dojít zejména díky manipulacím zlovolných elit, případně vnějších nepřátel. Proto je v pokušení volební porážku nepřijmout, jako to naznačoval *Donald Trump*. Jelikož však populističtí vůdci bývají namnoze současně vůdci autoritářskými, jsou-li sami u moci, starají se, aby u moci setrvali.³ Samozřejmě ne kvůli sobě, ale pro Lid (lidi?). Liší

² Manin, B.: *The Principles of Representative Government*. Cambridge University Press, 1997, str. 238.

³ Populisté „za prvé hlásají, že se do vysoké funkce musí dostat poctivý vůdce, který sdílí ryzí perspektivu širokých vrstev a je ochoten za ně bojovat; a za druhé, jakmile se funkce ujme,

se ovšem v prostředcích, které jsou k tomu ochotni použít, na základě čehož zůstávají ještě na půdě demokracie, byť třeba nějak radikalizované, anebo se sunou k nějakému hybridnímu režimu. Prvním znakem populismu, který se nám pomalu rýsuje, je tudíž exkluzivní pojetí lidu, který je současně homogenní; rozpouštějí se v něm menšiny i jednotlivci. Doložit to můžeme i malým historickým exkurzem.

Jak známo, vláda lidu ve starořeckých obcích obnášela vládu občanů, tj. dospělých plnoprávných mužů. K politicky relevantnímu lidu tak nepatřili ženy, děti, otroci ani usedlí cizinci, ba ani jejich potomci; *demos* tak byl exkluzivní, nikoliv inkluzivní. A totéž platí i pro jeho římskou obdobu – také tady jsou lidem – občany především svobodní dospělí muži.⁴ Mezi demem a populem tedy není zásadní rozdíl v tom, že by jeden byl exkluzivní, zatímco druhý ne. Rozdíl se projevuje v tom, kdo k lidu (také) nepatří.

Římský lid (*populus*) nezahrnoval celý národ, tj. všechny občany. Známé „senát a lid římský“ (*Senatus Populusque Romanus*) dává najevo odlišení a v optimálním případě i soulad autority senátorů s mocí lidu. Také to však značí, že senát k lidu nepatří, protože je původně patricijský, později sice i plebejský, ovšem vždy aristokratický. Stojí tu tedy protiklad lidu, chráněného svými tribuny, a aristokracie, elity, v pozdní republice vtělený do politických táborů populárů a optimátů. A to může být důvodem, proč je populismus od populu odvozený.⁵

Tyto protiklady se ostatně replikovaly i v italské renesanci na pozadí sporu o to, kdo je lid, případně „skutečný“ a vládnoucí lid: zahrnuje všechny občany, anebo jen některé, a tedy do něj nepatří buď neprivilegovaní, anebo aristokracie?⁶ S tímtož vydělováním se setkáváme opět v úvodní fázi Fran-

musí odstranit institucionální bariéry, jež by mu ve vykonávání lidové vůle mohly bránit,“ uvádí Yascha Mounk. Viz Mounk, Y.: *Lid versus demokracie. Proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor, 2019, str. 16–17.

⁴ Y. Mounk pěkně ukazuje, kterak se v Říme udělování občanství rozvolňovalo úměrně ztrátě politického významu: pokud už občané nejsou těmi, kteří si sami vládnou, méně záleží na tom, kdo jsou občané. Viz tamtéž, str. 177.

⁵ Zčásti však může jít o otázku překladu. Už dříve mne upozornil kolega z katedry Tomáš Havel na možnost překládat „*populus*“ jako národ, k němuž patří i šlechta, zatímco „lid“ je „plebs“. Svědčí tomu jak justiniánské Instituce (Iust. Inst. 1, 2, 4), tak Gaius (Gai 1, 3). Koliduje to nicméně s připomenutým SPQR. G. Jellinek to vykládá tak, že Senát zastupoval i lid, v čemž vidí raný prvek reprezentace. Viz Jellinek, G.: *Všeobecná státověda*. Praha: Jan Laichter, 1906, str. 604. S odlišováním lidu a národa se setkáváme i ve francouzské ústavní teorii od konce 18. století, ovšem v jiném smyslu: lid je empirický a aktuální, národ abstraktní a věčný.

⁶ Srov. Skinner, Q.: *The Foundations of Modern Political Thought. Vol. 1. The Renaissance*. Cambridge University Press, 18. vyd. 2010. J. Stejskal pěkně ukazuje, jak posilování, resp.

couzské revoluce, navíc s etno-rasovým podbarvením (dělný galský lid versus neproduktivní germánská šlechta). A ještě později je vyloučení využíváno nacisty na základě rasovém, komunisty na základě třídním. Vyloučen je tu vnitřní nepřítel, třeba rozhodnout, jak s ním naložit.

Italské renesanční myšlení je přínosné i v tom, že ukazuje, proč bychom měli lid založit na koncepci buď exkluzivní (vyloučení škůdců), anebo inkluzivní (prospěch ze zapojení všech). Podle *Machiavelliho* grandiové (elity) usilují o moc jen pro sebe, protože klíčové pro ně je vyhnout se postupně nadvládě jiných. Rozpoznáváme u nich vůli utlačovat ostatní a užívat je jako prostředky: korumpují lid, vytvářejí frakce podporovatelů, a tím přispívají ke zkáze obce. Pro lid (*plebe, popolo*) je důležitější žít bezpečně, vést nerušený způsob života – svoboda mu znamená žít po svém, nebýt utiskován.⁷ Jsou to tedy, co do aspirací, dva druhy občanů, identifikovatelné už ve starém Římě.

Dá se tak říci, že *Machiavelli* ztotožňuje jedny s touhou po moci, tj. po tom, ovládat svou vůli vůli jiných, zatímco druhé s touhou po svobodě, tj. po tom, aby moje vůle nebyla ovládána, ba ani omezována jinou vůlí. Střet těchto tendencí vytváří podle *Zdeňka Neubauera* politické dějiny.⁸ Současně však *Machiavelli* spojuje římskou stabilitu právě s inkluzí a participací, tj. rovnováhou lidu a aristokracie. A k témuž se pro florentské poměry hlásí také *Francesco Guicciardini*.

Když *John P. McCormick* srovnává oba posledně jmenované velké Florentány, stojí na straně *Machiavelliho*, jehož vnímá více jako zastávce práv lidu, který je po římském vzoru nejlepším strážcem svobody. *Guicciardinimu* stačí, když budou elity vládnout před zrakem lidu a s jeho souhlasem. *McCormickovi* je to málo, tvrdí totiž: „*Republikanismus ve starověké a moderní poli-*

osamostatňování italských měst na císaři zvýšilo význam jejich vnitřních poměrů, neboť vládce – správce už nebyl dosazován zvnějšku. Původní šlechta byla buď z městské vlády vyloučena, anebo přesídlila do města, kde splynula s bohatým patriciátem (*cives*). „Popolo“ tvořili drobnější řemeslníci a námezdní pracující, kteří se postupně prosazovali v městských radách, přičemž v různých městech a různých dobách se měnilo jejich zastoupení. Viz Stejskal, J.: *Italské městské státy*. In: Beránek, O., Cermanová, P., Hrubý, J. (eds.): *Jedno slunce na nebi, jeden vládce na zemi. Legitimita moci ve světě 14. století*. Praha: Academia, 2017.

⁷ Skinner, Q.: *Idea negativní svobody: machiavellovská a moderní perspektiva*. In: Znoj, M., Bíba, J. a kol.: *Machiavelli mezi republikanismem a demokracií*. Praha: Filosofia, 2011, str. 91 násl. J. Bíba „popolo“ a „plebe“ odlišuje: „popolo“ představuje organizovanou a politicky jednající část obyvatelstva bez šlechty, zatímco „plebe“ je obdobou neorganizovaného množství. Viz Bíba, J.: *Machiavelliho populistický republikanismus a perversita demokracie*. In: Znoj, M., Bíba, J. a kol.: *Machiavelli mezi republikanismem a demokracií...*, str. 250.

⁸ Neubauer, Z.: *Státověda a theorie politiky*. Praha: Jan Laichter, 2. vyd. 1948, str. 121.

tické teorii i praxi spíše zaručuje privilegovanou pozici elitám, než aby usnadnil politickou účast běžné populaci.“ A to původní republikanismus v modelu smíšené vlády vyhradil elitám jen určité instituce (rady či magistráti vedle lidových shromáždění, eforů nebo tribunů), zatímco moderní reprezentativní demokracie nahrává jejich všeobecné dominanci. Autorovi samotnému proto nestačí volby všemožných orgánů, neboť neučiní elity zodpovědnějšími, jelikož ty je pod prapory různých politických stran vždy vyhrají, lid proto musí zápasit o moc a zdroje, nikoliv jen přihlížet.⁹

McCormickovo zamyšlení je velmi zajímavé, neboť propojuje politickou, sociální a ústavní perspektivu. Smíšená ústava, koncept se starověkými kořeny a kariérou trvající přes dva tisíce let, kombinovala vtažení monarchického, aristokratického a demokratického prvku společnosti s „přidělením“ různých orgánů, v nichž ten či onen prvek působil. Ne nutně všichni, ale přesto neobvykle početní mnozí, jsou tím pádem vtaženi do systému zohledňujícího jejich zájmy uznané za rovnocenné. Eliminace politické relevance monarchy a šlechty umožňuje postupně od 18. století využít kostry smíšené ústavy pro model dělby moci, který vnímáme jako jednu ze záruk, že moc nebude zneužívána, což slouží zachování svobody jednotlivce. Jenže pro někoho to může znamenat spíše opevnění se držitelů moci proti ataku nově nastupující síly. Oddělení mocí tak buržoazii 18. století umožňuje vytvořit platformu relativně nezávislou na monarchovi či aristokracii, avšak pro buržoazii 19. století už je překážkou v obsazení celé státní moci.¹⁰ Z marxistických pozic byla dělba moci později vnímána jako buržoazní trik, jak si uchovat moc tváří v tvář nastupujícímu proletariátu, kdysi čtvrtému stavu...

Je jistě pravda, že dnes je významná část veřejné moci vykonávaná podle principů omezujících účinek volebního aktu na bázi všeobecného volebního práva (soudy, nezávislé regulační agentury, expertní tělesa všeho druhu). Dozajista je radno, aby to nebyla část nepřiměřeně velká, protože by se tím vyprazdňoval obsah demokratického vládnutí jako kolektivního sebeurčení, někdy s odůvodněním, že v té či oné agendě není tak jako tak prostor pro politický výběr z alternativ, jelikož logika věci vede k jedinému možnému výsledku. *Yascha Mounk* to v již citované knize označuje za nedemokratický liberalismus. Nezávislost nejstarších orgánů tohoto typu, tj. soudů, byla zdů-

⁹ McCormick, J. P.: *Machiavelli proti republikanismu. O „guicciardinovských momentech“ cambridžské školy.* In: Znoj, M., Biba, J. a kol.: *Machiavelli mezi republikanismem a demokracií...*, str. 111 násl.

¹⁰ Vile, M. J. C.: *Constitutionalism and the Separation of Powers.* Indianapolis: Liberty Fund, 2. vyd. 1998, str. 4.

POPULISMUS V MINULOSTI, A HLAVNĚ V SOUČASNOSTI¹

Michal Kubát

Počátky zkoumání populismu v politologii byly v 60. letech 20. století spjaty se dvěma tendencemi. První spočívala v tom, že byla hledána ideální definice populismu v duchu „Popelčina komplexu“, kdy „na světě existuje bota, pro kterou lze nalézt nohu. Máme zde různé typy nohou, které takřka sedí, tím ale nesmíme být oklamáni. Principem je stále hledat onu ideálně padnoucí nohu ve formě čistého populismu.“² Onen čistý populismus byl definován prostřednictvím následujících obecných charakteristik: ideologická vágnost, důvěra v „mystické“ předáky a vůdce, sociální soudržnost, umírněný rasismus a nedůvěra v intelektuály a ekonomický a finanční sektor.³ Druhou tendencí byla skutečnost, že v té době byl populismus spojován hlavně s Latinskou Amerikou, Afrikou a východní Evropou. Nikoli tedy s demokratickým „západním světem“, u kterého se nepředpokládalo, že by se v něm takto chápaný populismus mohl nějak výrazněji projevit.⁴

V současnosti je situace zcela jiná. Populismus se stal v posledních letech jedním z klíčových konceptů politiky. Nastala „epocha populismu“⁵ a populismus se stal „novou a všudypřítomnou dimenzí politiky“⁶ a to právě v demokratickém „západním světě“, ve kterém dříve hledán nebyl. Tato situace má své dvojsečné důsledky. Populismu se (nejen) v Evropě daří a také výzkum populismu „jen kvete“.⁷ To ale automaticky neznamená, že jsme feno-

¹ Tento text je upravenou a pozměněnou verzí kapitol: Kubát, M., Mejstřík, M.: *Úvod*, Kubát, M.: *Úvod do studia populismu* a Kubát, M., Mejstřík, M.: *Závěr*. Vše In: Kubát, M., Mejstřík, M., Kocian J. (eds.): *Populismus v časech krize*. Praha: Karolinum, 2016.

² Canovan, M.: *Populism*. London: Houghton Mifflin, 1981, str. 7.

³ Wiles, P.: *A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Thesis on Populism*. In: Ionescu, G., Gellner, E. (eds.): *Populism: Its Meaning and National Characteristics*. New York: Macmillan, 1969, str. 176.

⁴ Albertazzi, D., McDonnell, D.: *Introduction: The Sceptre and the Sceptre*. In: Albertazzi, D., McDonnell, D. (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Sceptre of Western European Democracy*. Houndmills–Basingstoke–Hampshire–London: Palgrave Macmillan, 2008, str. 1.

⁵ Liogier, R.: *Ce populism qui vient*. Paris: Textuel, 2013, str. 13.

⁶ Zanatta, L.: *Il populismo*. Roma: Carocci, 2013, str. 15.

⁷ Weyland, K.: *Clarifying a Contested Concept. Populism in the Study of Latin American Politics*. *Comparative Politics*, 2001, vol. 34, č. 1, str. 1.

mén populismu konceptuálně vyřešili. Výzkum populismu je poznamenán existencí mnoha rozličných přístupů, pojetí, definic a typologií. Kromě toho se populismus stal běžnou součástí slovníku politiků, samozřejmě v negativní podobě politické nálepky či nadávky, obdobně jako třeba fašismus nebo extremismus. To vše vede k zamlžení významu pojmu. Důsledkem je cosi, co italský badatel populismu *Francisco Panizza* přílehně označil jako „klišé začátků textů o populismu“⁸ a totiž, že populismus je neobyčejně širokým, a tím pádem nejasným pojmem, majícím různé významy.

To by nás ale nemělo odradit od příslušné analýzy, resp. od snahy zamlžený pojem populismu „odmlžit“. Rozhodně bychom jej neměli zavrhnout, jak to někteří, byť spíše nepočetní autoři dělají.⁹ Jak v jiné souvislosti správně uvedl *Giovanni Sartori*, pokud bychom měli odmítat pojmy podle kritéria nejasnosti (či nadužívání), pak „*by se politologický slovník ocitl bez slov*“¹⁰ a „*dovedeno do důsledků by nám v politice nezůstaly žádné vhodné pojmy*.“¹¹ Řešením není neurčité pojmy odmítat, ale pokoušet se je vyjasňovat a vysvětlovat.

V této kapitole se tedy pokusím o krátké vysvětlení toho, jak je populismus definován, a to se zaměřením se na jeho hlavní aktéry, tj. elitu, lid a vůdce. Součástí tohoto výkladu bude pozoruhodný, nicméně logický elitářský paradox populismu. Následně vylíčím vztah populismu k demokracii a posléze uvedu vybrané příklady typologií populismu. V závěrečné části textu představím základní charakteristiku současného evropského populismu, který se v Evropě rozmohl v posledních zhruba deseti letech.

I. Co je populismus?

Populismus je zkoumán prostřednictvím různých přístupů, které vedou k různým jeho koncepcím a definicím. Zřejmě nejrozšířenější koncepcí populismu je jeho chápání ve významu ideologie.¹² V tomto pojetí je populis-

⁸ Panizza, F.: *Introduction: Populism and the Mirror of Democracy*. In: Panizza, F. (ed.): *Populism and the Mirror of Democracy*. London–New York: Verso, 2005, str. 1.

⁹ Viz Roxborough, I.: *Unity and Diversity in Latin American History*. *Journal of Latin American Studies*, 1984, vol. 16, č. 1, str. 14.

¹⁰ Sartori, G.: *Totalitarianism. Model Mania and Learning From Error*. *Journal of Theoretical Politics*, 1993, vol. 5, č. 1, str. 7.

¹¹ Sartori, G.: *Teoria demokracji*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1994, str. 244–245.

¹² Albertazzi, D., McDonnell, D.: *Introduction...*, Canovan, M.: *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*. *Political Studies*, 1999, vol. 47, č. 1, Mudde, C.: *The Ideo-*

mus definován jako taková ideologie, která proti sobě staví dva protikladné aktéry – lid a elity. Lid je „dobrý“, elity jsou „zlé“ („zkorumpované“ v nejšířším slova smyslu). Lid je svrchovaný a cílem elity je tuto svrchovanost podryvat a zbavovat tak lid jeho politických a jiných práv.

Takto pojatý populismus je samozřejmě jakousi „úzkou ideologií“ (*thin ideology*)¹³ či „zředitou ideologií“ (*thin-centered ideology*).¹⁴ Není to „plná“ soudržná ideologie představující soubornou vizi celé společnosti. Namísto toho se zaměřuje jen na určité vybrané prvky společenského a politického života a je základem pro politickou akci a mobilizaci.¹⁵ Populističtí aktéři obvykle nedokáží vytvářet a nabízet propracované a souborné ideologické vize.¹⁶ Možná je lepší výraz ideologie v souvislosti s populismem nepoužívat a spíše se obrátit k významově užším pojmům, jako jsou politická doktrína či politický program. To by pak vysvětlovalo, proč je populismus mnohem pružnější a oportunističtější než „klasické“ ideologie, které jsou přece jenom obtěžkány jasně definovanými hodnotami.¹⁷

V každém případě toto ideologické či doktrinářské, popř. programové chápání populismu jej jednoznačně posouvá do politické roviny problematiky, a naopak nás odsouvá od takových přístupů, které pojímají populismus spíše jako způsob myšlení, typ mentality nebo myšlenkovou konstrukci.¹⁸ Zde se otevírají další možnosti, jak populismus konceptuálně uchopit. Populismus je v této souvislosti dále vnímán především jako politický styl,

logy of the Extreme Right. Manchester: Manchester University Press, 2003, Mudde, C.: *The Populist Zeitgeist*. Government and Opposition, 2004, vol. 39, č. 4, Mudde, C., Rovira Kaltwasser, C.: *Populism. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2017, Taggart P.: *Populism*. Buckingham PA: Open University Press, 2000.

¹³ Stanley, B.: *The Thin Ideology of Populism*. Journal of Political Ideologies, 2008, vol. 13, č. 1.

¹⁴ Mudde, C.: *The Populist Zeitgeist...*, str. 544.

¹⁵ Freedman, M.: *Ideologies and Political Theories: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1996, str. 76–77.

¹⁶ Betz, H.-G.: *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: St. Martin Press, 1994, str. 107. Známý polský sociolog Jerzy Szacki proto raději namísto ideologie používal v souvislosti s populismem označení „populistický syndrom“. Szacki, J.: *Wstęp*. In: Mény, Y., Surel, Y. (eds.): *Demokracja w obliczu populizmu*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2007, str. 15–16.

¹⁷ Mény, Y., Surel, Y.: *Zasadnicza dwuznaczność populizmu*. In: Mény, Y., Surel, Y. (eds.): *Demokracja w obliczu populizmu...*, str. 50.

¹⁸ Jsou to tzv. diskursivní definice populismu. Srov. Laclau, E.: *Politics and Ideology in Marxist Theory. Capitalism – Fascism – Populism*. London – New York: Verso, 1979, Laclau, E.: *Populism: What's in a Name*. In: Panizza, F. (ed.): *Populism and the Mirror of Democracy...*

resp. politická strategie či způsob politické komunikace. Kupříkladu podle *Pierra-Andrého Taguieffa* je populismus způsobem politického jednání a typem politického diskursu, který obsahuje výše uvedený protiklad mezi lidem a elitou.¹⁹ Naproti tomu *Kurt Weyland* považuje takové vymezení populismu za příliš široké. Podle něj je vhodnější chápat populismus jako mocenskou politickou strategii neboli soustředění se na metody a nástroje získávání a vykonávání politické moci.²⁰

Pojmy politický styl a politická strategie jsou si velmi blízké, není snadné mezi nimi rozlišovat a je otázkou, zda je takové rozlišení vůbec účelné. Těžko si totiž představit jejich jasné oddělení. Politická strategie nutně zahrnuje také politický styl. Dobře to vystihuje pojetí politického stylu *Benjamina Moffitta* a *Simona Tormeye*, podle kterých je politický styl „*souborem politických dovedností užívaných k navazování politických vztahů*“.²¹ Politický styl tedy může být různý: technokratický, autoritářský nebo – populistický. V takovém případě se ovšem rozdíl mezi politickou strategií a politickým stylem vytrácí.

Stejně tak není nutné přísně oddělovat různá pojetí populismu ve smyslu specifické „zředené“ politické ideologie, či lépe řečeno politické doktríny od politického stylu a strategie. Pokud totiž budeme populismus posuzovat v rovině politiky ve významu *politics*, pak je zřejmé, že populisté musí nějakým způsobem hrát politickou hru (strategie a styl) ve jménu nějakého programu, hesel či cílů (doktrína).

Populismus je tedy politickou doktrínou (a současně nutně také politickou strategií a stylem), která je založená na „manichejské a černobílé vizi světa“²² v němž existuje protiklad mezi dvěma kolektivními aktéry – různě pojatým, avšak vždy „dobrým“ (ctnostným) lidem, a „zlými“ (nejrůznější „zkorumpovanými“) elitami všeho druhu, které zbavují lid jeho přirozené a morální svrchovanosti.

¹⁹ Taguieff, P.-A.: *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage To a Real Problem*. Telos, č. 103, 1995, str. 25.

²⁰ Weyland, K.: *Clarifying a Contested Concept...*, str. 12.

²¹ Moffitt, B., Tormey, S.: *Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style*. Political Studies, 2014, vol. 62, č. 2, str. 387.

²² Mudde, C.: *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, str. 295.

II. Lid, elity, vůdce a elitářský paradox populismu

Výše uvedené vymezení populismu je založeno na existenci dvou klíčových aktérů, kterými jsou „lid“ a „elity“. Ostatně, samotný výraz populismu je odvozen od „lidu“ (*populus*). Tuto dvojici lze ještě doplnit o „předáka“ či „vůdce“, který se v populismu také často objevuje jako jeho důležitá součást.

Populismus nejčastěji chápe lid jako suveréna a zdroj veškeré moci. Jako takový má lid ty nejlepší a nejvznešenější vlastnosti. Sám o sobě je nejvyšší hodnotou. Lid je vždy většinovým kolektivním aktérem, který je jednolitý v tom smyslu, že je nositelem kolektivních hodnot a vědomí, má jednotné zájmy a dokáže vyjádřit jednotnou vůli. Není to jenom náhodné seskupení většího počtu jednotlivců. Lid je subjektem politiky a jeho vůle je nadřazená všemu. Vůli lidu nelze považovat za pouhý politický, ekonomický či jiný zájem, naopak, vůli lidu je třeba posuzovat v kategoriích morálky a cti.

Zatímco lidu jsou tedy připisovány jen ty nejlepší vlastnosti a hodnoty, jeho naprostým opakem jsou „elity“. Elita je rovněž kolektivním, byť menšinovým aktérem s kolektivním vědomím a hodnotami jako lid, avšak na rozdíl od lidu je veskrze zkažená (všemožně „zkorumpovaná“). Usiluje o zničení lidu, nebo žije (a vládne) na jeho úkor. Elitu tvoří jen politici. Mohou to být „všichni, kteří mají to, co lid nemá (moc, majetek, vzdělání, vliv) a působí na jeho úkor.“²³ Mohou to tedy být elity institucionální („establishment“), ekonomické, sociální, kulturní a jiné.

Důležitou, byť ne výlučnou úlohu hraje v populismu předák či vůdce.²⁴ Populismus je totiž protiinstitucionální. Namísto institucionálních vazeb upřednostňuje osobní vazby, a to především vazby mezi lidem a vůdcem. Tady se ovšem objevuje neřešitelný rozpor populismu, jakýsi jeho elitářský paradox, spočívající v tom, že populismus je sice založen na mocenské svrchovanosti lidu, ale současně je vůdcovský čili elitářský v tom smyslu, že vůli tohoto svrchovaného lidu vždy zosobňuje nějaký vůdce, tedy „politická elita“, vůči které je lid podřízen. Na vůdce jsou kladeny protichůdné požadavky. Má být charismatický a výjimečný („elitní“), avšak současně musí být vnímán jako „jeden z lidu“. Jinými slovy řečeno, populistický vůdce je a není politický, je a není součástí lidu, je a není elitou, resp. politickou elitou.²⁵ Po-

²³ Szacki, J.: *Wstęp...*, str. 33.

²⁴ Panizza, F.: *Introduction...*, str. 18–23.

²⁵ Tento rozdíl mezi elitou a politickou elitou je důležitý a vychází ze Sartoriho rozlišování mezi „elitou“ v pravém slova smyslu, tedy těmi, kteří jsou nějak výjimeční, a „politickou elitou“, tedy těmi, kteří vládnou. Ne každá politická elita, tedy ten, kdo má politickou moc,

populistický vůdce je nepolitický v tom smyslu, že se staví proti „zkaženým“ politickým elitám, pohybuje se tedy spíše ve světě (pokřivené) morálky, zároveň ale musí do politiky vstoupit, stát se politickou elitou, má-li hájit zájmy lidu.

III. Populismus a demokracie

V souvislosti se vztahem mezi populismem a demokracií existuje diskuse o tom, zda je populismus součástí demokracie, nebo jejím popřením. Záleží na tom, jak demokracii chápeme. Přívrženci prvního názoru říkají, že populismus je čistou formou demokracie.²⁶ Demokracie totiž je, či má být, „vládou lidu“. Pokud tedy populisté vystupují proti existující demokracii, jsou proti její konkrétní (deformované) podobě, a ne proti demokracii jako takové. Deformovanou či přímo zkaženou demokracií je demokracie zastupitelská, se všemi jejími neduhy, zatímco skutečnou demokracií je demokracie přímá. Populisté jsou tedy přirozenými demokraty.²⁷

Oproti tomu druhý postoj je založen na zcela jiném – v současné teorii demokracie převládajícím – pojetí demokracie. Jestliže budeme demokracii chápat nikoli normativně jako přímou „vládu lidu“, ale procedurálně jako systém, v němž platí principy omezené většiny, volebních postupů a zastupitelského předávání moci,²⁸ pak je populismus ze své podstaty popřením demokracie a její hrozbou a je neslučitelný s liberálně demokratickými režimy.²⁹ Staví se totiž proti jejím základním nástrojům, jakými jsou zprostředkovávání vůle lidu prostřednictvím parlamentních a volebních institucí a postupů, stranický pluralismus, dělba moci, ochrana menšin a individuálních práv apod. Někteří autoři v této souvislosti neváhají populismus v krajním případě chápat jako „protototalitní“³⁰ nebo „směřující k totalitarismu“.³¹

je elitou ve smyslu nějaké výjimečnosti. Populistický vůdce by měl být v ideálním případě obojí dohromady. Srov. Sartori, G.: *Teoria demokracji...*, str. 183–184.

²⁶ Laclau, E.: *On Populist Reason*. New York: Verso, 2005, Tännsjö, T.: *Populist Democracy: A Defence*. London: Routledge, 1992.

²⁷ Srov. Canovan, M.: *Trust the People!...*, Mudde, C., Rovira Kaltwasser, C.: *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

²⁸ Srov. Sartori, G.: *Teoria demokracji...*, str. 48.

²⁹ Pasquino, G.: *Populism and Democracy*. In: Albertazzi, D., McDonnell, D. (eds.): *Twenty-First Century Populism...*, str. 16.

³⁰ Abst, K., Rummens, S.: *Populism versus Democracy*. *Political Studies*, 2007, vol. 55, č. 2, str. 421.

³¹ Panizza, F.: *Introduction...*, str. 29.